

SON YIRMİ BEŞ YILLIK TARİHİMİZE BAKIŞLAR

Prof. Hikmet Bayur
Manisa Sayıları ve T. T. K. Üyesi

I

BÜYÜK HARBİN ARİFESİNDE OSMANLI HÜKÛMETİNİN ARSIULUSAL DURUMU

Osmanlı İmparatorluğunun 1913 - 14 yıllarına ait tarihi son derece gölgede kalmıştır. Halbuki en ziyade incelenmeğe değeri olan bir devredir; zira Büyük Harp esnasında İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında Osmanlı Asyasını paylaşmağa matuf anlaşmaların ve Büyük Harp bitince Sevr muahedesile yapılan paylaşımların bir taslağı işbu yıllarda yapılmış ve Osmanlı Hükûmeti de bu yolda birkaç mukavele imzalamıştır.

Osmanlı Hükûmeti ile Balkanlılar arasındaki harp az çok müphem surette sona erdikten ve arada epey muallâkta mesele mevcut olarak bir nevi sulh yapıldıktan sonra bir taraftan Osmanlı Hükûmeti ve diğer taraftan büyük devletler şu meseleler karşısında bulunuyorlardı:

A. — Osmanlı Hükûmeti kendini Balkanlılardan daha büyük iştiha ve ihtiras sahibi büyük devletlerin ve bilhassa Çar Hükûmetinin ihtiraslarından korumak ve umumî surette yaşiyabilmek için ordusunu yeniden teçhiz etmek ve gerek bunun, gerekse memleket kalkınmasının istilzam ettiği masrafları karşılamak için para bulmak mecburiyetinde idi.

Bu maksatla Osmanlı Hükûmeti büyük devletler arasında bir taraftan müttefik ve koruyucu arıyacak ve öbür taraftan da hem kapitülasyonların kaldırılması veya hafifletilmesi ve o sayede devlete yeni varidat kaynakları bulunması hem de borçlanma yolile para tedarik edilmesi için büyük devletlerle müzakereye girişecektir.

B. — Büyük devletlerin her biri ise Osmanlı Asyasından kendisi için azamî bir parça istiyor ve bunu temine çalışıyordu. Fakat aynı zamanda Osmanlı Hükûmetinin zâfî yüzünden devlet ya iç kargaşalıklar ve yahutta dışarıdan gelecek bir taarruz (bilhassa Çarlığın teşebbüsünden endişe ediliyordu) yüzünden birdenbire çökecek ve dağılacak vaziyete gelirse her büyük devlet orada azamî bir pay temin etmek veya kendisince mühim ve hayatî addettiği bir yeri başkasına kaptırmamak için derhal oraya asker göndermek mecburiyetinde kalabilirdi, bu ise çarçabuk bir kör döğüşü ve kapışma mahiyetini alıp umumî bir harp doğurabilirdi; bhusus ki Akdenizde hiçbir üssü bulunmayan Almanya coğrafi vaziyeti dolayısıyla Osmanlı Asyasına asker gönderip bir pay kapmak hususunda diğerlerinden çok geç kalmağa mahkûm olduğu için oradaki mutasavver payını korumak kaygusile doğrudan doğruya Fransa ve Rusyaya çatabilirdi.

Binaenaleyh bütün devletlerin menfaati Osmanlı Asyası hakkında bir anlaşmağa varıp herkesin payının evvelden tesbiti, yani, İran için 1907 de Rusya ve İngiltere arasında yapılan anlaşmağa benzer bir anlaşmanın, Osmanlı Asyası hakkında da bütün büyük devletler arasında yapılması idi.

Bu yapıldıktan sonra büyük devletler Osmanlı İmparatorluğunun çökmesini endişesiz bekliyebilirdi; zira herkesin payı belli olduktan sonra bu yüzden bir umumî harp çıkması ihtimali pek azalmış olurdu. Hattâ en iştehalıları (ki başta Çar Rusyası geliyordu) Osmanlı İmparatorluğunu çöktürmek için daha rahat bir yürek ile çalışabilirdi.

O sırada İmparatorluğun derhal çökmesini pek istemiyenler ve buna ancak zaruret halinde katlanacak olanlar İngiltere, Fransa ve Almanya idi; zira iki birincisi bu yüzden Rusya ve Almanyanın birer Akdeniz Devleti olmasını hoş görmüyorlar, Almanya ise kendi payına sahip olmanın güçlüğü ve masrafı dolayısıyla paylaşmanın daha hazırlıklı olacağı bir zamana geciktirilmesini tercih ediyordu. Fakat bir taraftan Çarlığın şark vilâyetlerindeki tahrikâtı ve alenî ihtirasları öbür taraftan da Osmanlı Devletinde her an büyük mikyasta iç muharebe ve kargaşalıkların çıkması ihtimalinin mevcut olması herkesi kendine bir pay teminde ve onu işgal için vesait hazırlamakta acele etmeğe sevk ediyordu.

Osmanlı Hükûmetinin ve büyük devletlerin bu kabil düşünceleri onları başka başka maksatlarla müzakereye sevk edecek ve neticede Büyük Harp başladığı vakit paylaşma anlaşmalarının en

mühimleri parafe (kısa imza anlamındadır) edilmiş veya imzalanmış bulunacaktır.

Bu müzakereleri iki kısma ayırmak lâzımdır.

1.) Babıalının, Anadolu şark vilâyetlerinde, Ermeni koruyuculuğu bahanesile Çarlığın ihtirasından kurtulmak için 4 haziran 1878 tarihli Kıbrıs muahedesi ile ileri sürerek memlekette ıslahat işini ele almak üzere İngiltere Hükûmetinden bir İngiliz heyeti istemesiyle şark vilâyetleri meselesi alevlenir. İngiliz Hükûmeti buna ilkönce razı olursa da Çar Hükûmetinin şiddetli itirazı üzerine bu işten vazgeçer ve pek karışık safhalar arzeden uzun müzakerelerden sonra 8/şubat/1914 tarihinde Osmanlı Sadrazam ve Hariciye nazırı ile Rus işgüderi arasında Osmanlı Hükûmetinin Sevr'e kadar imzalamış olduğu senetlerin en ağırı olan bir mukavele imzalanır.

2.) Muhtelif tarihlerde Almanya, Avusturya ve İtalya bilhassa iktisadî kapitülasyonların en esaslı hükümlerinden vaz geçmeği, bütün devletlerin bunlardan vaz geçmeleri şartile kabul etmiş oldukları için Osmanlı Hükûmeti kapitülasyonların kalkması ve aradaki münaziünfih bütün meselelerin halledilmesi için İngiltere ve Fransa ile müzakere açar; onlar ve bilhassa ikincisi vasıtasile Rusya üzerine de tesir yapılabileceği düşünülür.

Aynı zamanda Fransadan malî muzayaka ve buhranı hafifletmek için bir de istikraz beklenmektedir.

Osmanlı Hükûmetinin teşebbüsile açılan bu müzakerelere muvazi olarak büyük devletler arasında da paylaşma müzakereleri cereyan edecektir. Büyük devletlerin bu yoldaki müzakerelere ne gibi düşüncelerle girmiş olduklarını anlatması itibarile aşağıdaki vesika mühimdir. Fransa ile Almanya arasında bu maksatla yapılan müzakerelerin en mühim safhalarını idare etmiş olan Fransanın Berlin Büyükelçisi Jül Kanbon 25/eylül/1913 tarihile Fransız Hariciye nazırına yazdığı bir mektupta şöyle demektedir [1] :

«Londrada, Pariste, Berlinde yapılan bu müzakerelerden çıkacak olan netice şudur: 1) Türkiyenin ekonomik bakımdan bir derece kuvvetleşmesi, ki hakikatte bizim için çok faydalıdır. 2.) Büyük devletlerin Küçük Asyada atideki paylarının ve bugünkü nüfuz mntakalarının, müttefikan ve gayet kat'i olarak tesbiti».

Bu müzakerelerin neticeleri aşağıdadır :

A — Osmanlı Fransız ve Fransız Alman anlaşmaları. — Fransa'nın esas amacı Anadolunun orta ve doğusunda, Çanakkale

[1] F. V., S. III., C. VIII., v. 192.

civarında ve Suriye'de kendine bir nüfuz mıntakası temin etmekte; bu maksatla ve her şeyden evvel o mıntakalardaki bütün demir yollarının yalnız Fransız sermayedarlarının elinde bulunmasını istiyordu.

Bu işte başlıca iki taraftan muhalefete uğrıyordu: Rusya ve Almanya.

Ruslar İkinci Abdülhamid'in vehminden istifade ederek ermeni patırdılarından sonra 31 mart 1900 de ondan şöyle bir taahhüt koparmışlardı:

Eskişehir - Ankara - Kayseri - Sivas - Harput - Diyarbakır - Van çizgisinin şark ve şimalinde Osmanlı Hükûmeti demiryolu yaptırmak isterse bunu ya kendisi yapacak ve yahut imtiyazını Anadolu demiryolu için Alman'larla akdedilmiş mukaveledeki şartlara muadil şartlarla bir Rus grupuna verecekti.

Bu taahhüt sayesinde Rusya Fransız imtiyaz arzularına ahden karşı koyuyordu, ve ayrıca da mütefikına diyordu ki: Alman nüfuzu altında bulunan bir devleti, benim sınıırıma yakın yerlerde demiryolları yaparak, o havalide kuvvetleştirme.

Ancak Fransa, Osmanlı Asya'sının paylaşılması sırasında orta ve doğu Anadolu'da bir mıntakaya sahip olmağı behemehal istediğı için Rusya ile bu işte çetin bir münakaşaya girişmişti; ezcümle Fransa diyordu ki: Bu demiryollarını ben yapmazsam Osmanlı Hükûmeti bunları bir işletme imtiyazı olarak değil reji tarzında, yani bir müteahhit sıfatile ve bedelleri taksitle veya bir istikrazla ödenmek üzere bir Amerikalı veya diğeri bir gruba yaptırır ve o vakit kimseye imtiyaz verilmiş olmadığı için itiraz hakkınız kalmaz.

Neticede Fransanın tesirile Osmanlı ve Rus hükûmetleri 29 teşrinisani 1913 tarihinde şöyle bir anlaşmağa varırlar:

Osmanlı Hükûmeti Trabzon-Bekeriç (Erzincanın az şarkı)-Harput-Diyarbakır çizgisinin şarkında Rus ve İran hududuna doğru on iki yıl zarfında demiryolu yapmıyacaktır; Bitlis Van kolu müstesnadır. Bu müddetten sonra işbu çizginin şarkında yaptıracığı herhangi bir demiryolunu ya Rus sermayedarlarına imtiyaz vermek suretile yaptıracak yahut ta diğeri her hususta tam muvazene halinde olması şartile (yani istikrazsız muvazene) Osmanlı bütçesinin tabii varidatile kendisi yapacaktır.

Osmanlı Hükûmeti dışardan borç almadan memur maaşı dahi veremediği için o zamanki şeraite göre bu demekti ki: İşbu çizginin şarkında artık hiç demiryolu yapılmıyacaktır.

Çar hükûmetile bu anlaşmağa varıldıktan sonra Osmanlı-Fransız ve Fransız - Alman müzakerelerini ilerletmek mümkün olur.

Fransa ile Osmanlı Hükûmeti arasında esaslı iki anlaşma vardır. Birincisi İstanbulda 18 kânunuevvel 1913 te imzalanır:

Yüzlerce ismi ihtiva eden bir Fransız listesindeki mektep, hastane, ibadethane, manastır vesaire için ücretsiz ferman verilecek, bunlar her türlü vergiden muaf olacak ve hattâ gümrük vermeden mal getirtebilecekler, lüzum görüldükçe büyütölmelerine müsaade edilecektir, öğretmen ve talebenin askerliği bakımından Fransız mektepleri Osmanlı resmi mekteplerile müsavi olacaklardır ve saire.

15 şubat 1914 tarihinde Berlinde Fransız Alman anlaşması parafe edilir. Bu gûya Osmanlı bankasile Doyçe bank arasında bir anlaşmadır, fakat imza edenler arasında Fransız ve Alman hariciye memurları da vardır. İki taraf Osmanlı Hükûmetinden imtiyazını istedikleri ve isteyecekleri demiryollarını birbirlerine bildirmekte, her taraf diğer tarafın mıntakasında imtiyaz istememeği taahhüt etmekte, Ereğli kömür havzasında iki tarafın da menfaatlerinin korunacağına mütekabilen söz verilmekte, bu işlerin icrası için Osmanlı Hükûmetine istikraz suretile temin edilecek paralar işinde, bu hükûmete yapılacak tasfiye istikrazı muamelesinde ve düyunu umumiyenin tanziminde beraber yürümeği kararlaştırmaktadır.

Fransız ve Alman demiryollarını ayıran çizgi Anadoluda Ereğlinin garbinden başlayıp Bolu, Sivas ve Erganiden geçmektedir; Şark Fransız ve garp Alman mıntakasıdır; bu mıntaka sadece söylenildiği gibi demiryollarına inhisar edemezdi, zira mukavelede tasrih edilmemiş olmakla beraber muhakkaktı ki hiçbir mıntakada hiçbir nevi ekonomik teşebbüs oranın demiryollarına hâkim olanlarla anlaşılmadıkça muvaffakiyetle işliyemezdi. Binaenaleyh her demiryolu mıntakası aynı zamanda umumî surette bir ekonomik mıntakadır.

Suriyede Fransız ve Alman mıntakalarını Trablusşam - Halep çizgisi ayırmaktadır, şimal Alman cenup Fransızdır.

İşbu Fransız Alman anlaşmasının ruhunu az evvel zikrettiğimiz Fransanın Berlin Büyükelçisi Jul Kanbon'un yazısı iyice aydınlatır.

Rus ve Alman itiraz veya rekabetleri bu suretle ortadan kaldırdıktan sonra 9 nisan 1914 te Osmanlı - Fransız anlaşması Pariste parafe edilir. Buna göre :

Fransa, Osmanlı gümrüklerinin % 11 den % 15 e çıkmasına ve iktisadi kapitülasyonların kaldırılmağa yakın derecede hafifletilmesine, diğer devletlerin de razı oldukları takdirde, bazı şartlar tahtında, kısmen razı olmakta ve kısmen de ilerisi için bu yolda vaitte bulunmaktadır.

Fransa, keza diğer devletler de razı olurlarsa, adli kapitülasyonların ne dereceye kadar ıslahı kabil olacağını tesbit etmek üzere bir komisyon teşkilini kabul etmekte, Osmanlı İmparatorluğunun malî ve ekonomik kalkınması için yardım vadetmekte ve 800 milyon franklık (takriben 35 milyon altın lira) bir tasfiye istikrazı esasını kabul etmektedir. Bunun 500 milyon franklığını Osmanlı Bankası nisan sonunda piyasaya çıkaracaktır.

Bunlara mukabil :

A — Orta ve doğu Anadoluda Fransız grupları :

- 1) Tokat ve Harputa giden kollarla beraber Samsun - Sivas - Bekerîç.
- 2) Sulusaray - Yozgat (Yeşil ve Kızılırmak arasındaki su bölümü çizgisine kadar).
- 3) Ereğliye ilerde bir kolu olmak üzere Havza Bolu.
- 4) Bekerîç - Trabzon.
- 5) Bitlis ve Vana doğru uzatılmak üzere Harput - Ergani demiryollarını yapacak ve 30 yıl için işletecekler.

B — İzmir - Afyon - Bandırma - Bursa mıntakasındaki Fransız demiryollarının hükûmetçe satın alınma müddetleri uzatılır ve Fransızlara o havalide bazı yeni demiryolları imtiyazı verilir.

C — Suriye'de Fransız grupları yeni bazı demiryolu imtiyazı aldıkları gibi Osmanlı Hükûmeti orada yapmakta veya işletmekte olduğu bütün demiryollarını ya Fransızlara devretmekte veya onların murakabesi altına koymaktadır.

Osmanlı Hükûmeti yukarda bahsettiğimiz Fransız - Alman anlaşmasını zımnen kabul etmiştir.

Keza Fransızlara birçok limanların yapılma, genişletme ve işletme hakları verilmektedir. Yafa, Trablusşam, Beyrut, Hayfa, Ereğli, İnebolu ve Samsun limanları bu cümledendir.

Bu anlaşmalara göre üç Fransız mıntakası hâsıl olmaktadır:

1 — Aşağı yukarı Ereğli - Bolu - Sivas - Diyarbakır - Ergani - Trabzon çizgisinin içinde kalan mıntaka.

2 — İzmir - Afyon - Bursa çizgisinin şimal ve garbindeki mıntaka.

3 — Trablusşam - Halep çizgisinin cenubunda Suriye ve Palestini ihtiva eden mıntaka.

B — Osmanlı İngiliz Anlaşmaları. — Bu anlaşmaları birkaç gruba ayırmak mümkündür. Birincisine Aden ve sekiz nahiyeler, Hadramavt, Basra körfezile Koveyt ve El-Katar ve hattâ Necit meseleleri gibi aşağı yukarı, evvelce Girit, Bosna-Hersek ve Bulgaristan meselelerinin vaziyetini almış, yani filen Osmanlı Hükûmeti aleyhine halledilip ismen münazihünfih kalmış meselelerin resmen dahi hemen kâmilen İngiliz isteklerine uygun surette hallini tazammun eden meseleler dahildir.

İkinci gruba Osmanlı İmparatorluğunun filî yeni fedakârlıklarını mucip olan mukaveleler dahildir. Bunlar bilhassa 29 temmuz 1913 te imzalanan Şattülarap anlaşması ile Dicle ve Fırat üzerinde gemi işletme anlaşmasıdır.

Birinci anlaşmağa göre Osmanlı Hükûmeti Şattülarapta Korna ile deniz arasındaki hükümler hakkını zâhiren İngiltere ile paylaşmakta fakat hakikatte onu İngiltere'ye devretmektedir; zira biri İngiliz olacağı tasrih edilen iki âzadan mürekkep ve başmühendis ve başmüfettişi İngiliz ve muavinleri Osmanlı olacak olan bir komisyon Şattülaraba her hususta hattâ inzibat temini hususunda hâkim olmaktadır, ve orada kaza hakkına maliktir.

Bu komisyon inzibat temini için: «Teşkilât ve kumandaya ait vazifeleri ifa etmek üzere ecnebi tabiiyetinde bulunan büyük rütbede zabıtlar kullanmak salâhiyetini haiz olacaktır». (Madde 19)

İkinci anlaşmağa göre Dicle üzerinde, Korna ile Musul, ve Fırat üzerinde, keza Korna ile Meskene, arasında vapur işletme hakkı münhasıran bir Osmanlı şirketi teşkil edecek olan bir İngiliz imtiyaz sahibine verilecektir. Fakat evvelden beri oralarda işliyen İngiliz gemileri işlemekte devam edeceklerdir. Yani bu anlaşma ile bu iki nehirde Osmanlı gemilerinin işlemesi yasak edilip onların yerine Osmanlı şirketi adı verilen İngiliz imtiyaz sahibinin gemileri işliyecek; fakat İngiliz gemilerine gelince bunlar işlemekte devam edecektir.

Buna mukabil İngiliz Hükûmeti iktisadî ve adli kapitülasyonlara ait Fransa Hükûmetince kabulünü yukarda söylediğimiz hususları aynı ihtirazî kayıtlarla kabul etmiştir. (29 temmuz 1913 İngiliz notası ve 3 nisan 1914 anlaşması). Ancak bu ikinci anlaşma ile İngiliz Hükûmeti Fransızların mektep ve saire hakkında temin ettikleri menfaatlerden maada bazı menfaatler daha temin etmektedir; bunlar arasında ezcümle Irak'ta yapılacak sulama işlerinde İngiliz şirketlerine bazı şartlara göre rüçhan hakkı verilmesi, Bağdat ve Musul vilâyetlerindeki petrol kaynaklarının işletilmesinde İngilizlerle bir anlaşmağa varılması hususları vardır.

C — İngiliz Alman anlaşmaları. — 19 mart 1914 tarihinde bu iki devlet ve alâkadar gruplar arasında bir petrol anlaşması olur; Musul ve Bağdat vilâyetleri petrollarının yüzde yetmiş beşi İngiliz veya İngiliz nüfuzu altında bulunan gruplara ve yüzde yirmi beşi Almanlara ait olacaktır.

28 mart 1914 te İzmir - Aydın (İngiliz sermayeli) demiryolu şirkete Bağdat (Alman) demiryolu şirketleri, aralarında mıntakalarını tayin eden ve sınır mıntakasında (Eğridir ve Beyşehir gölleri havalisidir) Osmanlı Hükûmetinden istiyebilecekleri yeni imtiyazları tesbit eden bir anlaşma imzalarlar.

15 hazirân 1914 te asıl İngiliz Alman anlaşması Londrada İngiliz Hariciye Nazırı Sör E. Grey ile Alman Büyükelçisi Prens Lihnofski arasında parafe edilir.

Buna göre :

Alman demiryolu Basradan cenuba inmiyecektir; Bağdat ve Basra limanları yapılırsa bunlarda İngiliz sermayesinin nisbeti yüzde kırk olacaktır. Almanlar Basra körfezine demiryolu yapmıyacak ve orada bir liman kurmayacaklardır. İngilizler isterlerse Mısır hududundan Basranın cenubuna bir demiryolu yapabileceklerdir. İki taraf demiryolu işinde birbirine rekabet etmiyeceklerdir. İngilizlerin Frat ve Diclede aldıkları vapur imtiyazı işinde sermaye yüzde elli İngiliz yüzde otuz Osmanlı ve yüzde yirmi Alman olacaktır. İngilizler bu vapur nakliyatını beslemek için nehirlerin iki tarafında uzunlukları yüzer kilometreyi geçmemek üzere demiryolları yapabileceklerdir.

Bu suretle Haydarpaşadan veya onun cenubunda pek sarıh olmıyan bir yerden başlayıp şarkta Fransız mıntakası ve garp ve cenupta Fransız İngiliz ve yine Fransız mıntakaları ile ve İzmit, Eskişehir, Ankara, Kayseri, Konya, Adana, İskenderun, Urfa, Di-

yarbakır, Mardin havalisini ihtiva eden, Anadolu ve Bağdat demiryollarının iki tarafında, Musul vilâyetine kadar uzanan bir Alman mıntakası hâsıl olmuştur. Bunun esas limanı İskenderundur.

İngilterenin biri Basranın cenubunda, diğeri de İzmirden Eğridir ve Beyşehir gölleri havalisine kadar Aydın demiryolu boyunca uzanan iki mıntakası vardır.

Bağdat ve Musul vilâyetleri ise İngiliz ve Alman menfaatlerinin birbirine karıştığı müşterek bir mıntakadır.

Bu anlaşmanın bir paylaşma olduğunu, ve işi Almanların da Fransızlar gibi anladıklarını göstermek için aşağıdaki fıkrayı zikredeceğiz. Esas İngiliz Alman anlaşmasını imzalamış olan Londradaki Alman Büyükelçisi «Lihnofski muhtırası» adını taşıyan vesikada şunları yazmaktadır: [1]

«Aynı sırada Mösyü Külmanın (Büyükelçilik müsteşarı) faal yardımile “Bağdat muahedesi,, denilen muahedeyi müzakere ediyordum. Hakikatte bu muahededen maksat Küçük Asyayı nüfuz mıntakalarına ayırmak idi, fakat sultanın hukukuna riayeten bu tabirin kullanılmamasına son derece dikkat etmek lâzımdı,,.

Görüldüğü veçhile tıpkı Fransız - Alman anlaşması gibi işbu İngiliz - Alman anlaşması da Osmanlı Asyasını paylaşmağa matuf idi, fakat birincisine kızmamış olan Babiali her nedense ikincisine kızmıştır ve Osmanlı sadrazamı esasları tebellür etmiş olan ve imzası yaklaşan işbu İngiliz - Alman anlaşmasını kendisine bildiren Londradaki murahhasına 30 mayıs 1914 tarihile şöyle bir tel çeker:

“İki grup (İngiliz ve Alman) birbirine edecekleri rekabeti mümkün olduğu kadar azaltmak için aralarında anlaşabilirler; Fransız ve Alman grupları da öyle yapmışlardır. Devleti Aliyye menfaatlerine ve hükümlerine hukukuna mugayir hükümlerin bu anlaşmağa konulmasını kabul edemez. *Resmen haberdar edilmemesi lâzımgelen Devleti Aliyye bu anlaşmayı bilmiyor addedilmelidir,,*[2]

D — İtalyan ve Avusturya dilekleri. — İtalya, Antalya kıyıları ile İngilizlerin İzmir - Aydın mıntakası arasındaki yerlerde ve Avusturya Alâiye ile Mersin arasında kalan kıyılarda kendilerine birer nüfuz mıntakası teminine çalışırlarsa da büyük harbe kadar sarıh bir şey elde edemezler. İtalyanlar birçok vat ve tehdiye rağmen oralarda Osmanlı Hükümetinden bir imtiyaz alamazlar; ancak orada kendilerine bir «hak» tanınması için Almanlardan

[1] Memoire Lichnowsky, s. 42

[2] Biz işaretleştiriyoruz.

bazı müphem vaitler koparır ve İngilizlerle, müstakbel demiryollarının Aydın demiryolile bitişmesi ve iki demiryolu mıntakalarının sınırlandırılması için 19 mayıs 1914 tarihinde bir anlaşma yaparlar.

Büyük harpten evvel Avusturya payı bu derece dahi tecesüm edemez;

E — Osmanlı Rus anlaşması. — Bu anlaşma pek çetin müna-kaşalardan, Rusya tarafından pek sarıh tehditlerden ve bilhassa Alman müdahalesi sayesinde Rus dilekleri bir dereceye kadar hafifletildikten sonra 8 şuat 1914 te İstanbul'da imzalanır. Hulâsası şudur :

Şark vilâyetleri iki mıntakaya ayrılır : biri eski Erzurum, Trabzon ve Sivas yani şimdiki: Erzurum, Erzincan, Beyazıt (Karaköse), Rize, Çoruh, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşane, Sivas, Amasya ve Tokat vilâyetlerini.

Öteki eski Van, Bitlis, Elazığ ve Diyarbakır yani şimdiki : Van, Hakkâri, Siirt, Bitlis, Muş, Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve Mardin vilâyetlerini ihtiva etmektedir [1].

Bu iki mıntakanın her birinin başında büyük devletler tarafından tavsiye ve Osmanlı Hükûmeti tarafından tayin edilmiş birer genel müfettiş bulunacaktır.

İdare, adliye, polis ve jandarmanın murakabesi bu genel müfettişlere aittir; lüzum hâsıl olursa ordu dahi emirleri altına girer.

Genel müfettişler, valiler müstesna, bütün memurları azil ve icap edenleri mahkemeye sevkederler, ve sonra sebeplerini hükûmete bildirirler. Bunların yerine küçük memurları doğrudan doğruya tayin ve büyükleri hükûmete inha ederler. Genel müfettişler lüzum görürlerse hâkimler gibi azledilmiyen mamurlara işten el çektirir ve sebebini hükûmete bildirirler.

Genel müfettişler valiler hakkında âcil zecri tedbirler alınmasına lüzum görürlerse keyfiyeti merkeze bildirirler. Hükûmet dört gün zarfında bir karar vermeğe mecburdur.

Yukardaki hükümler büyük devletlerin seçeceği iki genel müfettişin şarkta o ana kadar devlete ait olan hemen bütün haklara sahip olacaklarını ifade eder. Zira onların inha edecekleri memurları kabul etmemek veya istemedikleri valileri yerlerinde tutmak isterse Osmanlı Hükûmeti onlarla ve dolayısıyla onları tavsiye etmiş büyük devletlerle ihtilâf haline girebileceği gibi bir ihtilâf yüzün-

[1] Vilâyet sınırları çok kere değiştirilmiş olduğu için bu iki silsile arasında tam itibak aramak imkânsızdır.

den bu genel müfettişler istifa etseler yerlerine yine büyük devletlerin tavsiye edecekleri adamları almağa mecbur olacaktı. Binaenaleyh Osmanlı Hükûmeti için en makul şey genel müfettişlerle ihtilâf çıkarmamaktı.

Mahallî meclisler, diller, mektepler ve saire hakkındaki hükümleri tafsil etmiyeceğiz; yalnız müsellâh kuvvetlere ait olan şu cihetleri zikretmek lâzımdır. Genel müfettişler bir mahzur görmezlerse polis ve jandarmayı yarı yarıya müslüman ve hıristiyandan teşkil edebileceklerdir. Bütün Osmanlılar askerliklerini içinde buldukları askerî müfettişlik mıntakasında yapacaklardır; maamafih yeni bir karara kadar Osmanlı Hükûmeti Yemen, Âsir ve Necidin uzak yerlerine İmparatorluğun her tarafından oranın nüfusu nisbetine göre alınmış askerler gönderebilecektir. Donanma için dahi keza her taraftan asker alınabilecektir.

Bu anlaşmanın vehameti derhal göze çarpar; bu, bir taraftan şark vilâyetlerinin devletten ayrılması ve Girit ve saire gibi bir vaziyete geçmeğe yüz tutması; diğer taraftan Osmanlı ordusunun teferruatına kadar müdahale hakkının Rusyaya tanınması demektir. Bütün bu taahhütlerin, bütün büyük devletler müzakerelere karıştırıldıktan sonra Rusyaya karşı yapılmış olması şark vilâyetlerinde ve Osmanlı ordusunun teşekkül tarzına müdahalede Rusyaya hususî bir hakkın hem Osmanlı Hükûmetince hem de büyük devletlerce tanınması demektir.

Bu anlaşma imzalanmadan evvel geçen çetin müzakerelerin başlangıcında Rusyanın gayesi şu idi:

a) Bütün şark vilâyetlerinin tek bir vilâyet veya müfettişlik olması.

b) Bu mıntakanın Fransız ve Almanlar için hazırlanan mıntakalar üzerine taşmaması; ta ki onun ihtilâfsız surette Rusyaya aidiyeti vazih olsun. Aynı zamanda bu suretle oradaki müslüman ve hıristiyan nüfusunun nisbeti o derece mübalâğalı surette müslüman lehinde olmayacak ve orasının Rusya tarafından yutulması daha kolay olacaktı.

Babialı ise aksi düşüncelerle bu mıntakayı mümkün mertebe büyütmeğe ve bölmeğe çalışmıştır.

Varılan anlaşma bu iki zıt dileğin çarpışmasının neticesidir ve Babialı isteklerine bir dereceye kadar ermiştir. Fakat şüphesizdir ki Osmanlı İmparatorluğu paylaşılacak olsa Rusya evvelce kendisi için istediği mıntaka ile iktifa edecekti ve vakit kalsaydı,

yani Büyük Harp çıkmasaydı, çok mümkündü ki Rus, Fransız ve Alman hükümetleri bu hususta aralarında ayrıca bir anlaşma yapacaklardı.

Hiç tereddütsüz denebilir ki bu Rus Osmanlı anlaşması Osmanlı Hükümetinin Sevreden evvel imzalamış olduğu en ağır ve öldürücü anlaşmadır.

Büyük harp arifesinde iki genel müfettiş tayin edilmiş, hattâ biri işe dahi başlamış bulunuyordu. Büyük harp çıkınca Rusun meşgul olması sayesinde bu anlaşmanın tatbikatı Osmanlı Hükümetince durdurulmuştur.

Hulâsa Büyük Harp arifesinde Osmanlı İmparatorluğunun en büyük ve mühim kısmı büyük devletler arasında muhtelif adlarla, aşağı yukarı İranın 1907 de İngiltere ve Rusya arasında olduğu gibi nüfuz mıntakalarına ayrılmış bulunuyordu. Bu yoldaki anlaşmaların bir kısmı tatbika başlanmış diğer kısmı sadece parafe edilmiş, burada zikredilmeyen bazı meseleler de daha müzakere halinde bulunmakta idi. Fakat o anda alınmış olan neticeler, artık büyük devletler için Osmanlı paylaşılması meselesi yüzünden ani bir büyük harp çıkması ihtimalini hemen kâmilten ortadan kaldırmıştır.

Osmanlı Hükümeti ise bütün bu müzakerelerle güttüğü gayelerden yalnız birini 500 milyon franklık Fransız iktikrazını elde edebilmişti. Devletin kalkınmasını temin ve dolayısıyla belki de onun paylaşılması hakkındaki anlaşmaları tatbik edilemez bir hale getireceği umulan kapitülasyonların kalkma veya mühim surette hafifleme işi henüz tatbikat sahasına geçememişti.

Osmanlı İmparatorluğunun 1914 yılının ilk yarısındaki hali Sevr'e götüren 1918-20 yıllarının halile mukayese edilebilir. Şüp hesiz 1920 de devletin içinde bulunduğu uçurum daha çok derindi, çünkü 1914 te rüşeym halinde olan felâketler 1920 de tahakkuk etmiş bulunuyordu; ancak 1914 te ciddi hiçbir ümit olmayarak uçuruma doğru yuvarlanan Türk milleti 1920 de kurtuluş ve yükselişin ufukta doğmakta olduğunu görüyordu.

Filhakika o tarihte Mustafa Kemal başkanlığı altında yeni bir devlet, yeni bir hükümet, yeni bir meclis, yeni bir ordu vücut bulmuş, millette yeni bir ruh uyanmıştı; ve Büyük Önderin kudretli eli bütün kâbusları dağıtmağa koyulmuştu.

II

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN MÜTTEFİK ARAMALARI

Balkan harbinin sonu ile Büyük Harbe girişin arasındaki müddet zarfında Osmanlı Hükûmeti mütemadiyen müttefik aramıştır. Esas temayül Akdenize hâkim olmaları, ve Rusya ile müttefik ve dost bulunmaları yüzünden, Osmanlı Devletini Çarlığın şerrinden koruyabilecekleri umulduğu için, İngiltere ve Fransa ile müttefik olmaktır.

Osmanlı Asyasında ıslahat işini İngiliz memurlarile yapmağa kalkışış, İngiliz ittifakını değilse de, onun koruyuculuğunu temine matuf idi. Halbuki İngiltere, o zaman muhtaç olduğu Çar Hükûmetinin itirazları üzerine, bu işten vaz geçmişti.

1914 yılı içinde Fransaya da bir kaç kere ittifak teklif edilir, esas maksat devletin korunması ve Yunanistanla münaziünfih olan Ege adaları meselesinin bir dereceye kadar Osmanlı Hükûmetinin lehine hallini temindir. Bu işte ön ayak olan Bahriye Nazırı Cemal Paşadır. Istanbuldaki Fransız iş güderi 24 ve 28 ikincikânun 1914 tarihlerinde hükûmetine Cemal Paşanın bu yolda bir teklifini ehemmiyetle terviç ederek bildirir [1]; fakat hükûmeti işi pek ciddiye alamaz.

Cemal Paşa Fransız deniz manevraları münasebetile Fransaya davet edilmiş olduğundan, temmuz 1914 te yani Bosna-sarayda Avusturya velihtı öldürüldükten ve cihanın bir büyük harbe doğru gittiği hissedilmeğe başlandıktan sonra da bu teşebbüslerini tekrarlar. Fransız Başvekil ve Hariciye Vekili Viviyani kendisini dinlemeğe vakti ve meşgaleleri müsait olmadığını söyliyerek onu Hariciye siyasi müdürüne gönderir; Cemal Paşa ona, yine Adalar işinde yardım mukabilinde ittifak teklif eder; ciddi bir mukabele görmez. [2]

Osmanlı Hükûmetinin Bulgarlarla da bir ittifak müzakeresi olur (1913 sonbaharı). Fakat Bulgar Hükûmeti, işi Osmanlı Hükûmetine itiraf etmemekle beraber, bu ittifakın Alman, Avusturya zümresi tarafından tasvip ve bir nevi himaye edilmesini ister. Alman İmparatoru ise o sırada Romanya ve Yunanistanı tuttuğu için Alman Hükûmeti bu ittifakı tasvipte geciktirmeler yapar ve Bulgar Hükûmeti de Osmanlı ittifakını akdetmez.

[1] F. V., S. III, C. IX, V. 142 ve 175.

[2] Cemal Paşa hatıratı sahife 194. - ve F. V., S. III, C. X, V. 504

Osmanlı Hükûmetinin Almanyaya ittifak müracaatlerini de Alman Hükûmeti hoş görmemiştir. Gerek İstanbuldaki Alman Büyükelçisi, gerekse Alman Hariciye Vekili bunun bir yükten başka bir şey olmayacağı fikrindedirler, ve Büyükelçi Büyük Harpten bir hafta evvelkine kadar bu düşüncededir. [1]

Onun 22 temmuz 1914 tarihli teli bunu gösterir. Fakat Alman İmparatoru bu telin kenarına, o anda, yani Büyük Harbi doğuran Avusturya ultimatoumunun Sırbistana verilmiş olduğu sırada, her kuvvetten istifade etmek zarureti olduğunu ve Türk ittifak teklifinin kabulü lâzımgeldiğini, kendi el yazısıyla yazar. Bunun üzerine Osmanlı - Alman ittifak müzakeresine İstanbulda başlanılır ve bir hafta geçmeden 2 ağustos 1914 te yani Almanyanın Rusyaya harp ilânından bir gün sonra muahede imzalanır.

Bu suretle Osmanlı Hükûmeti epi zamandır peşinden koştuğu, fakat kendisi sadece bir yük addedildiği için, bir türlü nail olamadığı bir büyük devlet ittifakına büyük harp filen başladıktan sonra nail olur. Fakat artık bu ittifak Osmanlı Hükûmeti için bir nimet değil, onu uçuruma sürükliyecek ve hayatını sona erdirecek bir yükür.

Maamafih bu ittifaka rağmen Osmanlı Hükûmeti için bitaraf kalmak ve hiç olmazsa bitaraflık devresini epi uzatmak mümkündür, zira ittifak tedafüi idi ve gerek Rusya, gerekse Fransaya ilânı harp eden Almanya olmuştu.

Ancak bu imkândan istifade şöyle dursun bir an evvel beheimahal harbe girmek istiyen Osmanlı ricali bütün matbuata bu propagandayı yaptırırlar, ve üç ay geçmeden Osmanlı Devleti harbe girmiş bulunur.

Büyük harp başladıktan ve Osmanlı - Alman ittifakı imzalandıktan birkaç gün sonra Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa Rus Ataşemiliteri General Leontief'e Ege adaları ve garbi Trakyanın Osmanlı Hükûmetine geri verdirilmesi mukabilinde bir Osmanlı - Rus ittifakı teklif eder. (Rus Büyükelçisinin 5 ağustos 1914 tarihli teli) [2].

Rus Büyükelçisi bu işe taraftardır, ve Enverin samimiyetini denemeği teklif eder, fakat 10 ağustos 1914 te Rus Hariciye Nazırı Sazanofan şöyle bir tel alır: [3]

[1] H. B. A. V., C. I, S. 122 - 124,

[2] R. V., s. 67 - 68, tel No. 628 - 629.

[3] R. V., S. 76 - tel No. 177.

«.... Enverle görüşmelerinizde vakit kazanmak lüzumunu unutmayın. Unutmayın ki Türkiyenin bize karşı doğrudan doğruya hareketleri bizi korkutmaz.

«Aynı zamanda Türklerle danışmalarınızda dostane bir tarz muhafaza etmekle beraber onlara anlatmağa çalışınız ki bizim muvafakatimiz olmıyan hareketlerde buldukları takdirde müttefiklerimiz Fransa ve İngiltere ile beraber hayatını elimizde tuttuğumuz bütün Küçük Asyayı tehlikeye koyacaklardır. *Halbuki onlar bize fenalık edebilecek vaziyette değildirler.*» [1]

Çanakkale müdafaası yüzünden yıkılan Çarlığın Hariciye Vekili bu satırları yazarken nekadar ilerisini görmez, anlayışsız bir devlet adamı olduğunu ispat etmiştir. Menfasında yazdığı hatıratında tabii bu yüksekten atıp tutmalarından hiç bahsetmemiştir.

O sırada, az evvel Balkan harbinde feci surette yenilmiş olan ve ülkesinin paylaşılması için yapılan anlaşmalarda kendine isabet eden imzaları vermiş olan Osmanlı Devletinden bir canlılık eseri çıkacağına hemen kimse inanmıyordu ve Türk milletinin o ezeli cevheri kaybolmuş zannediliyordu. Dolayısıyla hemen kimse onun hiçbir teklifini tetkik bile etmek istemiyordu.

İngiliz ricalinin çoğu da Rus Hariciye Vekili gibi düşünüyorlardı. Onlar Osmanlı Hükûmetinin harbe girmesinde sadece iki cihetin tahakkukuna ehemmiyet veriyorlardı: [2]

a) Hindistandan Fransız cephesine taşınan kuvvetlerin süveyş kanalından geçmelerine kadar Osmanlı Hükûmeti bitaraf kalsın.

b) Osmanlı Hükûmeti harbe girerse taarruzun ondan geldiği bariz olsun.

Yoksa Türkün kuvvetinden korkmağı, onun Büyük Harbin seyirini ve dünyanın durumunu değiştirebileceğini ve dolayısıyla Türkleri kazanmanın çok mühim olacağını hatıra bile getirmiyorlardı. Aynı zatlar ise Bulgaristan, Romanya ve daha sonra Yunanistanı kazanmak için elden gelen her şeyi yapacak ve her türlü vaitte bulunacaklardır.

Maamafih İngiliz ricali arasında bir iki çok mühim istisna olduğunu zikretmek lâzımdır. Bunların başında birinci deniz Lordu Amiral Fişer gelir. Nelsondan beri İngilterenin en meşhur Amiralı ve Büyük Harpten evvel İngiliz donanmasında yapılmış olan bütün

[1] İşaret bizimdir

[2] G., s. 459 ve saire.

yeniliklerin amili bulunan bu zat Türkleri son derece takdir etmekte idi. 14 mart 1908 de İngiltere kralı VII inci Edvarda yazdığı bir mektup bunu iyice gösterir: [1]

“Almanya'ya karşı bizim için ehemmiyeti olan iki devlet ve tek iki devlet Rusya ve Türkiyedir; ve bizim Almanya'ya karşı harp edeceğimiz dünyada en ziyade muhakkak olan şeydir, sadece böyle bir harpsiz Almanyanın ticaret bakımından inkişaf edemeyeceği için.,”

“Politikadan bahsetmek hususundaki cüretimin Majestenez tarafından affedileceğini kemali tevazula umarım, zira haklı olduğumdan eminim ve bunu yapışımın sebebi eğer harp edersek Almanya'ya karşı Rusya ve Türkiyenin bizim tarafımızda olmasına muhtaç bulunuşumuzdur».

Ancak büyük harp başladığı vakit Amiral Fişer 74 yaşındadır ve dört yıldanberi emeklidir. Büyük harbin başında İngiliz donanması bir kaç muvaffakiyetsizliğe uğrayınca o tekrar birinci deniz Lordu olarak iş başına getirilirse de bu tayin Osmanlı Hükûmetinin Büyük Harbe girmesi anlarında olur ve dolayısıyla Lort Fişer Osmanlı Hükûmetine karşı güdülen İngiliz siyasasını değiştirmeye ve bu yolda bir tesir yapmağa vakit bulamaz.

* * *

III

OSMANLI HÜKÛMETİ KAPİTÜLASYONLARI KALDIRIRKEN VAKİ OLAN BİR ACAİPLİK

Henüz bitaraf olan Osmanlı Hükûmeti kapitülasyonları bir teşrinievvel 1914 ten itibaren kaldıracağını 9 eylül 1914 te alâkadar devletlere bildirir.

Aralarında dünyanın en müthiş harbi cereyan eden ve rical ve matbuatı müteakabilen diğer taraf aleyhine: Barbar, kana susamış, cani, vahşi ve saire gibi lâkaplar kullanaduran beş muharip büyük devletin, yani Osmanlı Hükûmetile ittifak muahedesi akdetmiş ve onu bir an evvel harbe sürüklemek isteyen Almanya ve onun müttefikı Avusturya ile İngiltere Fransa ve Rusyanın İstanbuldaki büyükelçileri, tabii el'an bitaraf olan İtalyan büyükelçisi de dahil olmak üzere Babıaliye 10 eylülde yani aradan 24 saat

[1] F., s. 4

geçmeden kelimesi kelimesine ve virgüli virgülüne aynı olan itiraz ve ret cevabını ihtiva eden notalarını verirler:

* * *

IV

ÇANAKKALE

Büyük harbin en esaslı ve mühim bir safhası da Çanakkalede geçmiştir.

Herkesin bildiği gibi bir taraftan İngiliz-Fransız öbür taraftan da Rus grubu ikiye ayrılmış, aralarında münakalât çok zor ve mahdüt olan, iki kütle halinde kalmıştı. Bu yüzden insanı bol fakat fabrikası az olan Rusya hakiki kuvvetinin mühim bir kısmını silâhlandırıp kullanamamış, daimi bir ekonomik buhran içinde kıvranmış ve nihayet ihtilâl çıkıp Çarlık devrilmiş ve bolşevik partisi iktidar mevkiine gelmiştir.

Birbirinden ayrılmış olarak kalan bu iki müttefik grup arasında birleşmeği temin için en esaslı çare Osmanlı hükümetinin daha bitaraf iken kapatmış olduğu Çanakkale Boğazını ve onu müteakip te İstanbul boğazını zorlamaktı. Bir çok İngiliz ve Fransız siyasi ve askerî ricalinin düşüncesine göre bu boğazın zorlanması muazzam Rus kitlelerini silâhlandırıp canlandıracağı için en esaslı bir zafer olacaktı.

O zamanki düşmanlarımızın Çanakkaleyi zorlama işine nasıl ümit ve amaçlarla girişmiş olduklarını göstermek itibarile onların ricalinin bazı yazı ve sözlerini nakledeceğiz.

O sırada İngiliz Bahriye Vekili olan Mr. Çörçil, Çanakkale seferinden beklenen faydaları şöyle saymaktadır: [1]

“Cihan tarihini değiştirmek, Türk İmparatorluğunu ikiye bölmek, paytahtını felce uğratmak [2], düşmanlarımıza karşı Balkan devletlerini birleştirmek, Sırbistanı kurtarmak, Büyük Düke (Rus orduları başkumandanı Büyük Dük Nikola Nikolayeviç) başlıca harp hareketlerinde yardım etmek ve harbin devamını kısaltmakla sonsuz insan hayatı kurtarmak,,.

[1] Ç., c; II, s. 108

[2] Zaptetmek yerine felce uğratmak denilmesi oranın da Türklerce müdafaa edilmesi ihtimalinin kabulünden olacak.

İngiliz Harbiye Vekili Mareşal Lort Kiçner de aynı fikirdedir; Çanakkaledeki müttefik ordunun başkumandanı olan General Hamiltona veda ederken der ki (13 Mart 1915): [1]

“Eğer donanma geçerse İstanbul kendiliğinden düşer ve bir muharebe değil, harbi kazanmış olursunuz,,

Çanakkale savaşının esaslı ehemmiyetini göstermek için bu tarzda pek çok fıkra zikredilebilir; yukardakilere bir fıkra daha eklemekle iktifa edeceğiz. General Hamilton 22 Nisan 1915 te Çanakkaleye asker çıkarma ameliyesinin arifesinde emri altındaki İngiliz ve Fransız ordularına hitaben çıkardığı emri yevmide şöyle demektedir: [2]

“...Lort Kiçner Generalinize veda ederken: «hatırınızda tutunuz ki bir kere Gelibolu yarım adasının toprağına ayağınızı bastıktan sonra katı zafere kadar vuruşmalısınız,,

“Bütün dünyanın gözleri bizim ileri gidişimiz üzerine dikilmiş olacaktır; silâhlarımıza tevdi edilen güzel esere lâyük olduğumuzu ispat edelim. ,

O zamanki düşmanlarımız bütün bu amaçlarına ermek için ne yapmalı idiler? Sadece Gelibolu yarım adasının bir iki noktasında beş on kilometre ilerlemeli idiler, zira o sayede yarım adayı ikiye bölmüş ve marmaraya ulaşmış olurlardı. Bu olunca Bulgar ve Yunanın onlar tarafından harbe girmeleri beklenildiği gibi İstanbul boğazının dahi aynı suretle zorlanacağını ümit edebilirlerdi.

Büyük savaş esnasında ister Fransız - Alman, ister Rus - Alman cephelerinde herhangi taraf muayyen bir noktada taarruza karar verir ve o havalide top ve insan sayısı bakımından düşmana nisbeten mühimce bir çokluk elde ederse orada hemen daima ilk hamlede 5 - 10 kilometre ilerlemeğe muuaffak olmuştur. Bunu Çanakkalede de yapabilmek İngiliz Bahriye vekilinin yazdığı gibi «Cihan tarihini değiştirmek» için kâfi idi.

Fakat büyük savaş esnasında yukarda bahsettiğimiz büyük cephelerde herhangi bir tarafın düşmanına karşı temin edebileceği topçu üstünlüğünden nisbetsiz surette mühim topçu üstünlüğü Türk askerine karşı temin edilmiş ve bazı anlarda bilhassa Nisan ve Ağustos 1915 teki ihraçlarda Türklere karşı en mühim noktalarda 20 - 30 misli bir sayı üstünlüğü de temin edilmiş ise de « cihan tarihini değiştirmek» için kazanılması lâzım gelen bu 5 - 10 kilometre derinliğinde arazi bir türlü kazanılamamıştır.

[1] H., s. 9

[2] Gue., s. 164

Atalarının bütün cevherini kaybettiği zannolunan ve son vatani da daha bir yıl önce bir sürü anlaşmalarla paylaşılmış olan Türk hiç bir askerden beklenilmesi hatırdan bile geçmiyen mütemadi kahramanlıklarla en müthiş silâhlarla teçhiz edilmiş, dünyanın en büyük donanmalarına dayanan, can alacak an ve yerlerde kendisinden kat kat kalabalık olan düşmanları durdurmuş, eritmiş ve çekilmeğe mecbur etmiştir.

Türklüğün taliinden bu savaşta en can alacak yerlerde, en can alacak anlarda, Arıburnu ve Anafartalarda, İngiliz Bahriye Vekilinin dediği gibi "kaderin Adamı," [1] (L'Homme du destin) bulunmuş idi. O büyük harp başladıktan sonra mütemadi ısrarına rağmen bir türlü Sofya Ataşemiliterliğinden alınıp bir kıt'a başına geçirilmiyordu. belki fazla parlamasından korkuluyordu; fakat o sıradaki Başkumandan vekili Enver Paşa şarkta Sarıkamış felâketine uğradıktan sonra onu telgrafla Fırka Kumandanı yapmıştı.

İngiliz resmi harp tarihinin şu fıkrası onun Çanakkaledeki rolünü çok iyi hülâsa eder (C. II, S. 486):

«Nadiren tarihte sadece bir fırka kumandanının icraatı, muhtelif üç vak'ada yalnız bir muharebenin seyri üzerinde değil, bir seferin neticesi ve hattâ bir milletin mukadderatı üzerinde bu kadar derin tesir yapabilmıştır».

Bu Türk kumandanının dehası ve Türk Mehmetçiklerinin kahramanlığı, «cihan tarihinin» o zamanki düşmanlarımızın istedikleri şekilde değişmesine mâni olduktan sonra o Dâhi ile o Millet hep bildiğimiz gibi iş birliklerini genişletmişler ve bugün içinde bulunduğumuz vaziyeti yaratmışlardır.

Deniz ve karada bir yıla yakın müthiş boğuşmalardan sonra o vakitki düşmanlarımız artık Boğazı zorlayamayacaklarını anlayıp oradan çekilirler. Bu bapta bir karar vermek için Çanakkaledeki müttefik kuvvetleri teftişe gelen İngiliz Harbiye Vekili Mareşal Kiçner, sefere devamın en büyük taraftarlarından biri olan müttefik donanmanın Kurmay başkanı Komodor (daha sonra Amiral) Keys'e der ki: [2]

«İşte, yeri gördüm; orası pis bir köşedir, hiç bir vakit geçmeyeceksiniz» (18 İkciteşrin 1915) ve tahliye kararını verir.

Aynı zat 10 ay evvel General Hamiltonu oraya gönderirken, onun denizaltı gemisi istemesi üzerine Türk askerini, uzun asker-

[1] Ç., c. II, s. 255

[2] K. s. 317

lik hayatında yenmiş olduğu Sudan Mehdi veya Mütemehtisin'in dervişleri veya Hint âşiretleriyle bir tutarak [1] :

«Farz edin ki bir denizaltı gemisi Gelibolu karşısında deniz üstüne çıksın ve üç kere İngiliz bayrağını sallasın, Yarımada'daki bütün Türk garnizonu tabana kuvvet Bulayıra kaçar» demişti.

Çanakkalenin zorlanamaması üzerine «cihan tarihi» İngiliz Bahriye Vekilinin istediği ve umduğu yolda değil, fakat aksi yolda değişmiştir :

Çanakkale zorlanamayınca büyük harp bir yıpranma harbi şeklini almış ve tahmin edildiğinden en aşağı iki yıl fazla sürmüş, Avrupanın ekonomi, sanayi ve para hususundaki cihana nisbeten mevcut olan pek büyük üstünlüğü baltalanmış, bütün müstemle-kelerdeki halk eskiden tahmin edilmedik derecede canlanmış ve azmış; mahsur kalan Çar Rusyası çökmüş, dünyada akla gelmedik cereyanlar doğmuş ve bir çok memleketlere kuvvetle yerleşmiş, «Concert Européen» yani Avrupa ahengi denilen büyük devletler arasında her şeye rağmen yaşamakta devam eden tesanüt ortadan kalkmış vesaire v. s.

Ancak burada dikkat edilmesi lâzımgelen esaslı bir nokta vardır :

Yüz binlerce zayıf mucip olan bu Çanakkale mağlûbiyet ve felâketinin müsebbip ve suçlularını meydana çıkarmak için o zamanki düşmanlarımız bir çok tahkikata girişirler, komisyon ve mahkemeler kurarlar. Fakat bütün bu istintak ve muhakemeler yapılırken kimse o zamanki ricalden şöyle bir soramaz :

Türkler size mükerreren ittifak teklif ettikleri vakit niçin işi hiç bir kere ciddiye almadınız? Niçin onları değerlerine göre takdir edemediniz? Niçin «cihanın tarihini değiştirmek» için Çanakkale bekçisinin kaç kere uzattığı dostluk ve ittifak elini sadece iyi karşılamak kâfi iken onu reddederek aynı işi yüz binlerce insan ve milyarlarca servet heder ederek temine kalkıştınız, ve bunu da beceremediniz?

Sualin bu şekilde sorulmayıp ta sevkiyat, sevkulceys ve tabiye hatalarının tahkikile iktifa edilmesi, insanların olgunluklarından şüphe ettirecek mahiyettedir.

Türk bu muazzam kahramanlık destanını kanile yazarken kendine has yüksek ruhlğu bir an elden bırakmamıştır. Bunun en iyi şahitleri o zamanki düşmanlarımızdır. Meselâ yukarda bahsı

[1] H., s. 4

geçen Komodor Keysin not defterinde, bizzat şahit olduğu 4 Mayıs'ta Kabatepeye karşı yapılan bir hücum münasebetile muharebenin en şiddetli safhası hakkında, şu cümle vardır: [1]

«Türkler çok civanmertlik (chevaleresque) göstermişlerdir: Kıyıdaki yaralıların taşındığını gördükleri vakit onların gemilere alınmasına kadar ateşi kesiyorlardı».

*
* *

V

BÜYÜK HARBİ BİTİREN MUAHEDELERİN AKT VE İMZA TARZI

Büyük harpten sonra imzalanan sulh muahedelerinin hazırlanma tarzı şöyle olmuştur: galipler arasındaki beş büyük devletin başmuraahasları her şeyde son söze sahiptirler. Bunlar:

Amerika Cümhur reisi

İngiliz Başvekili

Fransız »

İtalyan »

Japon Başmuraahasıdır

Fakat asıl kuvvet üç birincidedir. İtalya bilhassa o devirdeki iç zaaf ve karışıklıkları ve Japonya da Avrupa işleriyle fazla alâkadar olmaması yüzünden o derece müessir olamamışlardır.

Üç birinci muraahastan Amerika Reisicümhuru Vilson herşeyden evvel Milletler Cemiyeti teşkiline ehemmiyet verdiği için o hususta tatmin edilmesine mukabil diğer bahislerde kolay yumşuyordu. Binaenaleyh sulh muahedelerinin pek büyük kısmı için esaslı âmil iki zattır:

İngiliz Başvekili Loit Corç

Fransız Başvekili Klemanso

ve tabiatile bunların müşavirleri.

Bu iki zatın bu suret ve şekilde tahakküm ettikleri sulh konferansına göre dört nevi devlet vardı:

1) Yukarda saydığımız beş büyük devlet,

2) Onların müttelikleri; ezcümle: Polonya, Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Yunanistan, Hicaz, Ermenistan ve saire;

1] K. s. 224

3) Onların düşmanları;

4) Bitaraflar.

a) Bu beş büyük devlet her meselenin müzakeresine karışıp karara iştirâk edebilirlerdi.

b) Onların diğer müttefikleri, yani ezcümle yukarda isimlerini saydığımız devletler, yalnız kendilerini alâkadar eden meseleler için çağırılıp dinlenilirdi. Rey sahibi değillerdi; söyleyeceklerini söyledikten sonra kendilerine ait meselelerde beş büyük müttefikin hükümlerini beklerlerdi.

c) Düşmanlar, yani Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti, hiç bir işte ne rey, ne de söz sahibi idiler, kendilerini alâdadar etsin etmesin hiç bir mesele görüşülürken ve hiç bir karar verilirken çağırılıp dinlenmezlerdi. Mayıs 1919 da İzmir Yunana isgal ettirildikten sonra Damat Feridin Paris'e çağırılması bir oyundan başka bir mahiyet alamamış ve Damadın hakaretle koğulmasından başka netice vermemiştir; dolayısıyla bu hâdise söylediklerimiz için bir istisna teşkil etmez.

Beş büyük devlet hükümlerini verdikten ve bir düşman devlete ait sulh muahedesini bütün teferruatile tesbit ettikten sonra alâkadar düşman murahhaslarını çağırırlar, basılmış metni onlara verip kısa bir müddet zarfında düşüncelerini bildirmelerini tebliğ ederlerdi. Verilen muahede gerek maddeten, gerek manen öldürücü ve ezici idi; baştan aşağı değişmesi lâzımdı; düşman murahhasları bu esas dairesinde cevap verirlerdi. Beş büyük devlet murahhasları en ehemmiyetsiz bir iki maddede ufak tefek değişiklik yapar ve düşman murahhaslarına adeta muahedeyi imzalama emrini verirlerdi; memleketlerine karşı tahkir ve tezyif de esirgenmezdi. İmza verilmezse harp devam edecekti. Düşman murahhasları çaresiz istenilen imzayı verirlerdi.

* * *

VI

TÜRK MUAHEDESİNİN BUNLARDAN FARKI

Birer birer Alman, Avusturya, Macar ve Bulgar milletleri hükümetlerinin verdikleri imza mucibince düşmanlarının ezici murakabesi altında yaşamağa, muahedenin bütün hükümlerini boynu bükük tatbik etmeğe ve nefret ve galeyanlarını içlerinde sakla-

mağa koyulmuşlardı. Osmanlı Hükûmetinin verdiği imzanın dahi öylece tatbik edileceği ve Türk milletinin de hepsinden daha ağır olan Sevr muahedesini diğerleri gibi boynu bükük kabul edeceği sanılmıştı.

Fakat öyle olmadı, Çanakkaledeki «Kaderin Adamı» Türk milletini hakkını aramağa çağırdı ve millet kütle halinde onunla beraber oldu.

Bu hâdisenin kuvvetli bir tasviri o anda İngiliz Harbiye Vekili olan ve dolayısıyla İstanbulda hükûmeti istediği gibi değiştiren, şunu bunu hapseden ve süren işgal kuvvetlerinin âmiri bulunan Mr. Çörçil (büyük harp esnasında Bahriye Vekilliği eden zattır) tarafından yapılmıştır: [1]

«... İmparatorluk her taraftan çöküyordu, fakat Türk elân yaşıyordu. Göğsünde asırlarca dünyaya meydan okumuş bir ırkın yüreği atıyordu. O yeniden modern bir ordu cihazını eline geçirmişti ve başında, iyice anlaşıldığına göre bu felâketli zamanın 4 - 5 büyük simalarından biri olan büyük bir başbuğ bulunuyordu. Paristeki büyük salonların duvar halıları arasında dünyaya zorla kabul ettirilecek olan kanun hazırlanıyordu. İstanbulda müttefik donanmaların topları altında ecnebinin kuklası (pantin) olan bir hükûmet iş görüyordu. Fakat Türkiyenin yüreğindeki çetin dağlar arasında: «bunu kabul etmiyecek olan bir fakir insanlar cemaati» toplanıyordu; onların konakladıkları yerde (bivouac) mülteci paçavraları altında «Adaletin» muhteşem hayaleti oturuyordu.»

Bu Önderin idaresinde millet iki yıl kadar çalışıp vuruştuktan sonra tarihte pek nadiren tesadüf edilen büyüklük ve şümulde katî bir zafere erer. Tekrar sulh masasına oturulur.

Evvelki beş büyük devletten biri (Amerika) Avrupa işlerinden sıyrılmıştır. Öbür dördü birçok küçük müttefikleriyle beraber sulh masasına gelirler.

Bu sefer dört büyük devlet Türkü dinlemeden aralarında sulh şartlarını kararlaştırıp tebliğ etmeğe kalkışamazlar; diğer müttefiklerine karşı yaptıkları gibi de Türkü yalnız dinleyip yine aralarında hüküm vermeğe de kalkışamazlar. Türkle aynı masa başında aylarca süren çetin bir münakaşayı kabule mecbur olurlar. Bundan musavat dairesinde konuşulmuş ve yapılmış olan Lozan Sulh Muahedesini çıkar.

*
* *

[1] Ç., c. IV, s. 364

VII

TÜRKİYE CÜMHURİYETİNİN ARSİULUSAL DURUMU

Osmanlı İmparatorluğunun son devrinde hemen bütün âlem ona düşmandı. Bu düşmanlık bazan aleni idi : Balkanlılarınki gibi ; bazan da dostluk perdesine bürünürdü ; bazı büyük devletlerinki gibi.

Bu düşmanlıklar arasında Osmanlı hükûmetince en menfuru Çar Rusyasının ve Yunanınki idi. Mütarekeden sonra ise en menfur düşmanlık İngiliz ve Yunanınki addolunacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu bu düşmanlık âlemine karşı mukabelesi ise, düşmanları arasında mümkün mertebe nifak çıkarmağa ve bu suretle başına gelecek felâketleri geciktirmeğe çalışmaktan ibarettir.

Türk milleti Büyük Önderinin idaresi altında egemenliğini ele aldıktan sonra bu sahne yavaş yavaş tamamilen değişir.

İlk önce birbirinin kanına susamış zannedilen Türk ve Rus milletleri arasında esaslı bir dostluk kurulur. İş yalnız bu dostlukla kalsaydı denebilirdi ki iki taraftaki devlet, idare ve rical esasından değiştiği, yani eski düşmanlığı güdenler ortadan kaybolduğu için dostluk kurulabilmiştir.

Fakat iş bu kadarla kalmaz. Çok geçmeden daha İstiklâl savaşı devam ederken Fransa ile de bir dostluk şemesi belirir ; fakat onun tavazzuh etmesi epi gecikecektir.

İstiklâl savaşı bittikten sonra Türkiye bir müddet garp büyük devletleri tarafından bir nevi karantineye tâbi tutulur. Onlarca kendisinde tasavvur edilen veya ona isnat olunan bir çok kusurlara ilâve olarak Türk milleti diğerleri gibi büyük devletlerin sözünü dinleyip o zamanki hükûmetinin imzaladığı muahedeyi kabul etmiyen dik kafalı millettir. Büyük devletlerin sözünden dışarı çıkmaktan çekinen şarkın diğer devletleri de Türklerle fazla iyi münasebette görünmekten kaçınmaktadırlar.

Fakat kuvvet kuvvettir, onu sürekli olarak ihmal etmek kimse- nin elinde değildir. Cümhuriyet Türkiyesi kuvvetleştikçe ona yaklaşımlar başlar, Türk siyasetinin mahareti bu yaklaşımları hem teşvik eder, hem de onlardan azami istifadeyi bilir.

Sulhten sonra Türke esaslı surette ilk yaklaşan Yunan olur. Türk - Yunan dostluğu iki memleketin birbirini tamamladığının anlaşılmasının neticesidir ve akilla mantığın hisse galebesidir.

Bu dostluk için Türk - Rus dostluğu hakkında söylenen tekrarlanamaz, zira dostluğu kuranlar en amansız çarpışmaları bizzat idare etmiş olanlardır.

Ondan sonra husulü için epi zamandır çalışılan Yugoslav ve Romen dostlukları temin edilir, ve Balkan Birliği kurulur. Büyük Şef bunu kurarken kuvvetli bir mukavemetle karşılaşır: Yakın Şarkla alâkadar büyük devletler bu anlaşmaya muhaliftirler veya onu hoş görmemektedirler; belki son zamanlar tarihinde ilk defa olarak Balkan devletleri, bu muhalefet ve hoş görmemezliğe rağmen Türk Şefinin açtığı yola girerler ve Türkiye ile müttefik olurlar. İş olup bitince herkes yapıları beğenir ve Türk Önderini takdir eder ve arsiulusal yeni bir çığır açılmış olur.

Çok geçmeden şark paktı da imzalanır. Türkiye, İran, Afgan, Irak birbirini memnun ve tatmin etmek suretile bir dostluk paktille bağlanırlar ve o sahada da Balkanlarda olduğu gibi artık muhtelif milletlerin eski rekabet veya düşmanlıklarından istifade etmeğe kalkışmak ümidi herkes için kaybolur.

Bu suretle Türkün etrafındaki dostluk ve ittifak çemberi genişler ve Osmanlı İmparatorluğunu boğazlamakta olan düşmanlık çemberinin yerini alır.

Çok zaman geçmez İngiltere gibi mütarekeden sonra Türk karşı en amansız davranmış olan bir büyük devlet dahi Türk kuvvetini, Türk siyasasının büyüklüğünü ve Türk dostluğunun ehemmiyetini hakkile takdir eder; o da aynı yolu tutar; çok geçmeden Fransa da aynı yola girer.

Almanya ve İtalya ile Türk milleti İstiklâl mücadelesi esnasında hiç çarpışmamış olduğu için onlarla mevcut olan dostluk böylece devam ettirilmiştir.

Amerikada Türklüğe karşı alâka, itibar ve inan ancak Cümhuriyet devrinde başlamıştır.

Bütün bunların neticesi olarak Cümhuriyet hükümeti İmparatorluk hükümetinin, düşmanlarını tefrikaya düşürerek kendini bir dereceye kadar korumaya çalışmak gibi, menfi siyasasının yerine kuvvet ve samimiyetine dayanarak herkesle dost olmak ve doğrudan doğruya kendi dileklerini tatbik etmeye çalışmak gibi, müsbet bir siyasaı ikame etmiş olur.

Şu suretle ki bugün Türkiye Cümhuriyetine karşı düşmanlık politikası güden kimse kalmaz. Osmanlı İmparatorluğunun etrafındaki umumî düşmanlığın böyle umumî bir dostluk halini alması belki o kadar göze çarpmıyan fakat en esaslı ehemmiyeti haiz

olan bir hâdisedir, Bu dostluklar camiası ve ordunun kuvveti, milletin zihin sefâsıyla rahat ve serbest çalışmasını ve emeğinin semerelerinden tam olarak istifade etmesini temin eden en esaslı âmildir ve Büyük Önderin pek çok mücadelelerle başardığı en güzel eserlerden biridir.

* * *

VIII

MEVCUT MUAHEDELERİN GÖNÜL RIZASIYLA TÜRKİYE LEHİNE DEĞİŞTİRİLMESİ

Osmanlı hükûmetinin son asırlık ömründe bir hususiyeti vardı; bir muharebede galip dahi gelse (1897 tarihli Osmanlı - Yunan harbi gibi) imzalanan sulh muahedesi zamanla onun aleyhine değiştirdi, ve mütemadiyen onun aleyhine emri vakiler yapılırdı.

Paris muahedесinden sonra Eflâk ve Buğdanın birleşmesi ve Romanyanın teşekkülü, Berlin muahedесinden sonra Bulgaristanla şarki Rumelinin birleşmesi, Giridin adım adım elden çıkması; Meşrutiyetten sonra Bosna - Herseğin Avusturya tarafından ilhakı, Bulgaristanın istiklâli ve saire gibi.

Cümhuriyet devrinde bunun tamamiyle aksini görüyoruz; bu bakımdan dahi Cümhuriyetin kurulması bizim için bir tarih dönümü olmuştur.

Bunun üç bariz misali: Boğazlar, Hatay ve eski borçlar meseleleridir.

Boğazların ecnebi kontrolü olmamak şartile gayri askeri bir halde kalmasını Lozanda kabul etmiştik. Vaziyeti müsait görür görmez Büyük Önder muahedenin bu kısmını Türkiye lehine değiştirmeye koyulur ve yoluna dikilen bütün engelleri devirip bunu temin eder. Şöyle ki büyük harp esnasında zorlamalarından «cihan tarihinin değişmesi» beklenen Boğazlar müstahkem olarak eskisinden daha kuvvetli ve daha serbest bir surette Türkün elindedir, ve onları, bir harp halinde, istediğine açıp istediğine kapamak hakkı herkes tarafından tanınmıştır.

Hem bu muazzam iş usul dairesinde, kimseyi gücendirmeden, herkesin rızası alınarak, dünya barışığı tehlikeye düşürülmeden yapılmıştır ve bu suretle de büyük harpten sonraki cihan siyasasında bir güzel çığır daha açılmıştır.

Hatay işi çok yenidir ve elân olagelmektedir, henüz üzerinde durup hüküm vermek zamanı değildir. Fakat maddî ve manevî bakımdan ne kadar büyük bir muvaffakiyet olduğu meydandadır. Bahusus ki aynı zamanda bir büyük devletin de yakın dostluğu beraber kazanılmıştır. Şurası da hatıfda tutulmalıdır ki bu yeni çıkarılmış bir mesele değildir ve 1921 Türk - Fransız anlaşmasının pürüzlü kalmış bir noktasıdır. Zamanı müsait görünce Büyük Önder bu pürüzü ortadan kaldırmıştır.

Saltanat idaresinin israfatı ve kötü tedbirleri yüzünden Türk milletine miras olarak kalan borçların nasıl mütemadiyen hafifletildiğini hergün görmekteyiz. Bu da belki o kadar göze çarpma-makla beraber çok esaslı bir muvaffakiyettir.

*
* *

Son 25 yıllık tarihimizin bir kaç noktasını hatırlatmağa matuf bu yazıların sahası istendiği kadar genişletilebilir; bunlara benzer örnekler her hususta pek çoktur. Bunlara bakıldıkça nereden nereye geldiğimizi anlamak çok kolaydır.

Bunlar her Türkün göğsünü kabartacak, Atatürk idaresine ve Cümhuriyet rejimine karşı sevgi ve bağlılığını arttıracak ve mütemadiyen aynı yol üzerinde yürüyerek bu nimetleri çoğaltmak için her Türkü can be başla ilgilendirecek hâdiselerdir.

Kısaltmalar

- F. V. Fransız vesikaları — Documents diplomatiques français (1871-1914).
 S = Série
 C = Cilt
 V = Vesika
 s = Sahife
- R. V. Rus vesikaları — Documents diplomatiques secrets russes (1914-1917)
 «Polonsky» nin Fransızca tercemesi.
- H. B. A. V. Harp başlangıcına dair Alman vesikaları — Die Deutschen dokumente zum Kriegausbruch.
 Ç = W. S. Churchill. La Crise mondiale (fransızca tercemesi).
 F = Fisher : Memories (hatırat).
 G = Sir Edward Grey : Mémoires (hatırat) (fransızca terceme).
 H = Sir Ian Hamilton : Gallipoli Diarey 1915.
 K = Amiral Sir Roges Keyes : Des Bancs des Flandres aux Dardanelles (fransızca terceme).
 Gue = Amiral Guépratte L'Expedition des Dardanelles.

